

A Vigilia beszélgetése

Makovecz Imrével

— *Tételezzük fel, hogy az olvasó ismeri az utóbbi időben tőled megjelent nyilatkozatokat, s ha nem is fogjuk kikerülni azt, hogy építészetről általában és magyar vonatkozásban beszéljünk, fő tárgykörünk most mégis a templomépítéset, egyházi építészet lenne. Az első kérdés nyilván az, hogy miért nem építettél eddig templomot?*

— Azért nem építettem templomot, mert nem kaptam rá megbízatást.

— *És miért nem kaptál?*

— Azt tulajdonképpen nem tudom. Ennek sokféle oka lehet, egyik oka talán egy nagyon egyszerű, praktikus dolog: hogy az kap templomtervezésre megbízatást, aki már csinált templomot, ez egy meglehetősen nehéz ugrató. A második talán az, hogy az a mentalitás vagy stílus, amelyik jellemző a magyar egyházművészetre — s ebben nem különbözik lényegesen a többi európai egyháztól — rendkívüli módon eltér attól, ahogy én házakat építék.

— *Bár érdekes lenne az első ok is: arról a mechanizmusról beszélni, ahogy emberek kiválasztódnak vagy elvettetnek egy feladat kapcsán, most nyilván fontosabb feleleted második része. Miben látod az ellentétet aközött, amit te követsz, s amit magyar — illetve tulajdonképpen nem csak magyar — egyházművészeti orientációnak nevezel?*

— Tehát mi az, amiben azt lehet mondani, hogy az európai egyházművészet — bármelyik országról legyen szó, olaszról, németről, magyarról — nagyon hasonlít? Azt mondhatom, hogy mindegyikre jellemző egy szárazság, tehát valamely fegyelmezett egyszerűsége való törekvés, a színeknek általában rendkívül mértéktartó (tehát az enyhe, úgynevezett pasztellszínekre korlátozódó) használata egyik oldalról, másik oldalról pedig — ha például a festészetre gondolunk — mindig gondosan figurális, és mérsékelt absztrakt ábrázolás elegyítése, hogy azért „modern” is legyen. Építészetükre is nagyjából ugyanez a kettősség jellemző: tehát enyhén klasszicizáló, egyszerű, hogy modern is legyen, hagyományos is, tetszetős is legyen. Olyan gondolkodásmód ez, mely szolidáságra törekszik ugyan, de eredménye — sajnálom, ha kritikám szélsőségesnek hangzik — katasztrofális: összhatásában tudniillik édeskés lesz.

— *De hogy fér össze az „édeskéség” az „egyszerűség, szolidáság” igényével?*

— Mert ezek a templomok noha tömegükben, alaprajzi elrendezésükben valóban szolidának mondhatók, ugyanakkor belül túldíszítettek. A legegyszerűbb templomfestés sem adja ma már a rózsaszín, a világosszürke, az enyhén-kék és hasonló színek együttes használata alatt. Ma már szinte nem látni fehér templomot — ha csak nem a műemlékfelügyelőség foglalkozik egy templommal —, még ott sem, ahová igazán az való.

— *Mert bepiszkolódik...*

— Hát igen. Lehet. De annál rosszabb, ha egy olyan háziasszonyi szemlélet dönt ebben a dologban, hogy a piszkos rózsaszín szebb, mint a piszkos fehér...

— *Én csak magyarországi templomokat ismerek, de én éppen a fordítottját láttam annak, amit te elmondtál. Keresett, erőltetett alaprajzok, nem szolid és nem hagyományos, hanem blöckfangosnak szánt megoldások és semmi díszítés. Például gondolok egy olyan templomra, amelyik egyszerű, négyzetes elrendezésű, csak éppen az oltár az egyik sarokban van, és minden úgy van elhelyezve, hogy a sarok felé irányuljon. Vagy egy ferde téglalap és Isten őrizz, hogy az oltár közepén legyen.*

— Tehát mondjuk a szimmetriától való félelem... De ez is egy óvatos kis — mondjuk kamaszos — gesztus. Mert attól félek, hogy akik úgy döntenek, hogy egy templom aszimmetrikus elrendezésű legyen, például az oltár esetében, azoknak kevés fogalmuk van a szimmetria igazi, eredeti tartalmáról, s kevés az aszimmetria tartalmáról is. Mert mit jelent, ha egy lényegében szimmetrikus térben az oltár is szimmetrikus helyen van, de gondosan vigyáznak arra, hogy az oltár egyik oldalán legyen a gyertya (az is alacsonyan), és a másik oldalán a virágcsokor? Holott a gyertyának természetesen mindkét oldalon kellene állnia, hogy világítson és hogy legyen, nem beszélve arról, hogy az átváltozást mindkét oldalról kell az élő fénynek megvilágítania, és nemcsak az egyik oldalról; hogy a papot a meleg fénynek körül kellene vennie; hogy a fénynek, a természetes, meleg fénynek nem esztétikai tartalma van egy oltár esetében, hanem szubsztanciális.

— *Nem. Mert leszoktak arról, hogy körüljárják az oltárt. Mert ha arról van szó, hogy akarta megtenni, amivel úgy gondolta, hogy nem sérti a templom hagyományos értékeit, de azért egy kicsit mégis megcsinál abból, amit másoknál látott?...*

— Igen, de ezek a megoldások nagyon sokszor erőltetettek és értelmetlenek. Például egy kis barokk templomban, amelynek az oltára természetesen barokk oltár volt, ott a diadalív alá beeröltetni egy szembemiséző oltárt, de meghagyva a pasztofóriumot a saját funkciójában, véleményem szerint értelmetlen. Még ha az egész templomot rendeznék át ennek megfelelően, az sem hozott volna eredményt, mert ezekből az épületekből centrális építményt csinálni reménytelen. Amikor pedig az ilyen helyzetben valaki betett egy szembemiséző oltárt, úgy, hogy nem lehetett tisztességesen körüljárni, de ezt az oltárt megpróbálta — megint nagyon óvatosan — neobarokk stílusban kialakítani, akkor ez olyan eredményt hozott, ami számomra elviselhetetlen. És szerintem, ha a papokat és a ministránsokat megkérdeztük volna, valószínűleg nekik is, praktikusan is, elviselhetetlen lett volna.

— *Nem. Mert leszoktak arról, hogy körüljárják az oltárt. Mert ha attól van szó, hogy most a pap a biveknek miséz, akkor az oltár majdhogynem egy értekezleti asztal funkcióját tölti be. Akkor nem is szükséges, hogy asszisztencia legyen, a pap elfér az oltár túloldalán, a ministráns szinte fölösleges teher.*

— Én alapjainál kezdeném ezt a dolgot. Azt mondanám, hogy a templom, az épület, a benn lévő emberekkel, a szertartások eszközeivel, nem illusztrál. A templom nem basonlat. A templomnak ilyen értelemben nem szabad „szépnek” lennie. Újra elő kellene venni bizonyos egyszerű evidenciákat. A templom az Isten háza. Ha valaki ezt a szó legszorosabb értelmében elhinné egy másodpercre, akár sokadmagával, akár egyedül ül egy templomban, térdre kellene roskadnia, vagy talán még sokkal inkább, régi szerzetesszokás szerint arccal a padlóra kellene esnie. Nem tudok másból kiindulni, mint ebből. Az oltár nem szubjektív esztétikai ízlések kiszolgálására alkalmas hely, hanem egy mágiának — nem baj, hogyha ez nem éppen elfogadott kifejezés ebben a pillanatban —, egy mágiának a helye.

— *Mit jelentsen itt a „mágia” szó?*

— A „mágia” szó azt jelenti, hogy a pap üres edény, amelyen keresztül ami megszólal, az a Szentléleknek a szava. Ha ezt egy másodpercre valaki komolyan gondolja, akkor a papban hatalmas erőnek kell lennie, hogy a saját személyiségét képes legyen összetartani ebben a

funkciójában. Az embereknek pedig a mise üdvörténetet jelent, azaz nem evilági történet, illetve az evilág minden pillanata átváltozásának létrejöttét, ott, az oltáron, illetve az oltárban. Ezért nem mindegy, hogy az oltár miből van: az olyan oltárt, amely valamilyen irányban mutat valamit, és a másik oldalon olyan, mint minden színház színpada hátulról, az nem oltár. Az oltár szubsztanciálisan legyen az, ami. Az oltár tehát nem lehet deszkából, fölcifrázva. Az oltár vagy kő, vagy nem véletlenül kiválasztott nemes fa, vagy föld, vagy bármi olyan, aminek a szubsztanciájával kapcsolatosan nincsenek kétségeink, hanem tudásunk van. Ugye azt valljuk, hogy az oltáron megtörténik valaminek az átváltozása. Végletes átváltozása. Azaz tehát a kenyér testté és a bor vérré változik. Olyan értelemben, ahogyan Krisztus feltámadott. Nem olyan értelemben csak, ahogy meghalt, hanem ahogy feltámadott. Ahogy nincs fogalmunk, vagy csak elképzeléseink vannak az átalakult Krisztus-test szubsztanciájáról, ugyanúgy vannak — vagy nincsenek — fogalmaink a pékáru és a szőlőlé átváltozásáról. Ha ez nem a megfelelő szimmetriában történik — amely a megszentelt emberi test legalapvetőbb tulajdonsága —, akkor *valából* egy hiba van azon az oltáron. Ugyanaz a hiba, ami le van írva Goethe Faustjában, amikor is kutya képeben be tudott jönni a Sátán a szobába, mert a boszorkányűző pentagrammának nem volt lezárva az egyik sarka. Mert egy kicsi hiba történt egy jellel. A jel tehát, bármilyen legyen egy templomban, nem egy esztétikus vicc, nem egy művészi alkotás — most pejoratíve használtam e szót —, hanem a jel élőlényhez hasonló; valamely, számunkra mérhetetlen fontos, az ősoktól és a tanításokból átvett olyan *anyag*, amelyiken nem lehet izlésbeli kategóriákkal változtatni.

— *Ezt éppen az egyházban nem is olyan nehéz megérteni, hiszen itt a jelnek eleve, rendeltetészerűen van egy olyan tulajdonsága, hogy jelzi és megvalósítja azt, amit bordoz. Ez egy olyan meghatározás, amit már az első hittanórán megtanul mindenki — ha minden rendben van. Ha ezt nem vesszük komolyan, akkor a vízzel biába öntik le a gyermeket, akkor ez csak egy jelkép.*

— Akkor nedves lett csupán. Így van. Hogyha a templom Isten háza, akkor a templomot nem lehet — tudom, hogy sok mindennek és mindenkinek ellene mondok — rácsos tartóval lefedni, tehát ugyanolyan ipari termékkel, mint amilyen ipari termékkel egy autóbushangárt vagy egy ABC áruházat. Ha ugyanolyan jellegű ipari termékkel van lefedve egy templom, és ugyanúgy — mondjuk — előre gyártott faelemekkel készül, mint amilyen a mai, 20. század végi magyarországi technológia, akkor ebben az épületben nem történik meg az az eleve átváltozás, ami a civilizációt és a természet anyagait érinti, ami szükséges ahhoz, hogy az Isten befogadására alkalmas legyen. Tehát egy bizonyos *tudásnak* a jegyében át kell alakulnia az anyagoknak ahhoz, hogy alkalmassá váljanak az Isten befogadására. Emiatt az építészet sohasem volt populáris műfaj. Az építészetet mindig beavatottak művelték, olyanok, akik a *legfontosabbakat* tudták az anyagokról és a szellemiekről, még hozzá az anyagok és a szellem közti konkrét kapcsolatról. Ha nem áll össze tehát az épület egy kanonikus testté, ha az az épület-test dilettáns, nem alkalmas az Isten befogadására. Ráadásul meglehetősen nehéz sorsú élőlények vagyunk, egész életünkkel el kell viselni egy különös kettősséget, amelyben élünk: test és lélek, vagy szellem és anyagiség állandó belső küzdelmét. Az építészetnek pedig, mióta építészetről szó van, mindig az volt az egyetlen igazi és neki való kaland, hogy hogyan tudja az eget és a földet összekapcsolni. Tehát hogy egy *tető* milyen és az leképezi-e az eget — nem úgy, hogy be van csillagokkal festve, hanem valami más módon —, lehatárol-e a kozmoszból valamilyen megszentelt intimitást.

— *Nem ez itt az egyik nagy nehézség, hogy egyszerre legyen intim és fenséges?*
— Nem, mert az az érzésem, hogy ez a kereszténység lényege is.

— *De ezt a fenséget nem hajlandó semmilyen tekintetben a 20. századi ember elfogadni. Egy nemzet nem tudja önmagát elfogadni a fenségben, a Himnuszt már nem tudja megballgatni, mert túl fenséges...*

— De nekem vannak ellenkező tapasztalataim is. Nem templomokról, hanem faluházakról. Ha egy faluháznak — tehát ahol az emberek összejönnek bármilyen gyűlésre —, belmagassága 3 méter, és a hossza, mondjuk, 30, és a szélessége 15 méter, akkor ez egy szuterén-tudatot hoz létre, egy pince-tudatot. Nem beszélve ennek akusztikai következményeiről. Ha ezt telehajtják emberekkel és azok elénekelnek valamilyen mozgalmi dalt, vagy netán a Himnuszt, ebben nem jól szól. Ebben nem szólhat. Hogyha emberek nagyobb létszámú társaságát befogadó épületről van szó, annak méltóságosnak kell lennie. Mert kijár az embernek a méltóság. Egyénileg és közösségét tekintve is. Csináltam olyan faluházat, ahol ez a méltóság építészetileg az ember számára biztosítva van. És nagyon sok konkrét tapasztalatom van arról, hogy itt másként szól a Himnuszt. Mert ott lehet lenni, és ha sok ember összejön, és nem hazudnak nekik túlságosan sokáig, akkor alkalmassá válnak a fenség befogadására. Egy templom biztosíthatja az emberek számára valamilyen úton-módon azt, amiről most beszéltünk, és mindezt pedig a kozmoszból kihalásból, elvéve a kozmoszból, és létrehozva egy új kozmosznak a lehetőségét, mely az emberre van bízva a megváltás óta. Persze így, beszélni erről könnyű.

— *Éppen a napokban hallottam egy érdekes előadásban azt, hogy a jeruzsálemi templomot a korabeli hitmagyarázók két értelemmel látták el: azon kívül, hogy az Isten lakóháza, egyben az emberi test felnagyított képe, és a kozmosz lekicsinyített képe.*

— De hát egy sokkal közelebbi példát is tudunk találni, ami azt hiszem, nagyon tanulságos és érdekes. Ez pedig egy sajátos szerkezetű építmény, amelyet egy nagyon magas civilizációjú és kultúrájú nép hozott létre, aki állandó fluktuáló vándorlásra volt kényszerítve, és ezért kénytelen volt egy zseniális szerkezetet kitalálni, melyet pillanatok alatt össze tudtak állítani, minden szélnek és minden radikális igénybevételnek ellenáll. Ez egy — bocsánat a terminus technicusért — úgynevezett utófesztített szerkezet, amelyik oldalirányból egy rács körülhúzásából áll, teteje pedig küllőszerűen egy bizonyos opeion beiktatásával hozható létre percek alatt. Ez az úgynevezett jurta, amely leképezi az eget, ami az ember fölött van; szigorúan betartva délről nyílik a bejárata, az opeion pedig nemcsak a füstnek a távozására alkalmas, hanem napóra funkcióját is ellátja. Lehetetlen, hogy ezt a nagyon egyszerű, nagyon primitívnek látszó szerkezetet egy olyan nép hozza létre, amelyik mindig nomád volt. Olyan tapasztalatok vannak benne, amelyeket csak a stabil építészetből szerezhetek meg, olyan summázatai egy magasrendű építészetnek, amelyet mondjuk kunyhólakók, akik földbe túrtak maguknak lukat, vagy barlangban laktak, nem tudnak létrehozni, mert nincsen hozzá képzetük, prekoncepciójuk. Ez a jurta, vagy mindegy tulajdonképpen, hogy milyen nevet adunk neki, ez a nagyon egyszerű centrális épület is képes volt magába foglalni a kozmosznak és az intimitásnak egy együttes leképezését. Azaz nem feltétlenül szakrális jellegű épületekben is megvolt az az igény, hogy bizonyos archetípusokat fönntartsanak, s ez nagyon tanulságos lehet, hogyha valaki az alapformáját keresi megszentelt épületeknek.

— *A keresztény templom hagyományosan mégis bosszanti elrendezésű lett; ez véletlen, vagy olyasmi, ami időhöz van kötve? Hiszen sokszor halljuk azt a véleményt, hogy minden kornak új és új formákat kell keresnie.*

— Én úgy gondolom, hogy ilyen értelemben az egyház időtlen, és időtlennek is kell lennie. Az egyháznak tartalmánál és hivatásánál fogva magába kell gyűjtenie mindazokat az eseményeket, amelyek fennállása óta, sőt voltaképpen már fennállása előtt is lezajlottak az emberiségben. Az egyháznak tehát nem kell haladnia a korról, ő maga a kor. Engem nagyon idegesít, amikor arról van szó, hogy az egyház régimódi vagy nem; újmódi vagy

nem; engem ki lehet zavarni a világból az úgynevezett beat-misékkel, és mivel tudom, hogy *hogyan* került ez be a templomainkba és milyen célból, ezért én jobban szeretem, hogyha Bach-zenével próbálják meg a hitetlen ifúságot odacsalogatni a templomba, mint mondjuk, ilyen anglognegroid édességgel, dél-amerikai csomagolásban. — Én nem ismerem korszerű és elavult templomot. Különb is: ha bármilyen korba megy vissza az ember, akár a kora középkor, akár az ókereszténység, akár a reneszánsz, akármelyik régebbi kör építészetét nézi, én rendkívül fontosnak tartom, hogy az ember addig ne is nézze, amíg magában föl nem állítja azt a hipotetikus álláspontot, hogy egy olyasmit fogok most megnézni, amit életemben soha még nem láttam. Olyannak kell látni egy reneszánsz templomot, mint amit még soha senki a földön nem látott. Különb is: nem látok belőle semmit. Ha ilyen szemmel nézzük akármelyik korszakot, és megfigyeljük, hogy a templomok az idők során hogyan változtak, akár csak Európában is, akkor azt kell mondanom, hogy a római katolikus egyház (vagy mondjuk: a kereszténység) magába mindig mindent összegyűjtött, és mindig mindent átalakított, és mindig mindent megőrzött. Nézzünk meg például egy ókeresztény, bazilikális elrendezésű templomot, amelyre jellemző, hogy a főbejáratától jobbra-balra egy oszlopsor húzódik végig a földszinten, fölötte pedig egy magas fal fut végig, ami fölött megint van bevilágítás. Ezen a magas falon fölfestett emberek vonulnak végig, keleti irányba. És amikor keletre értünk, akkor ott bezárul az apszissal ez az egész, quasi végtelenedik. Ahogy mi vonulunk be a templomba, vonulnak a falakon régi időknek az emberei, szentek és nem szentek, királyok és mások, mint hogyha a fal egy pillanatra átlátszóvá válna a történelem felé, és átütne a falon az emberiség mindenkori vonulásának a képe. És ráadásul: a templomba való bevonulás nem mindig ment ilyen polgári módon, mint ma, hanem processzió formájában érkeztek az emberek, zászlók alatt, énekelve: így vonultak be a templomba, és elértek Krisztusig. És ez az elérés a jövődöt jelentette számukra. Tudjuk, hogy minden kultúrában vonultak az emberek, egy megszentelt vonulással, ki tudja, mire emlékezve. Ezt a vonulást — amelyik, ha valaki egy kicsit már öreg, tudja, hogy a saját életének képe — egy templom magában hordozza: szeretném hát megkérdezni az okosoktól, hogy ez mennyire elavult és mennyire nem. Lehet a 20. században így gondolkodni vagy nem lehet?

— *Nem lehet, mert számukra nem erről van szó, hanem arról, hogy összegyülekeznek az emberek és közösségükben megélik a hitüket. Erre a gyűlésterem a megfelelő kép.*

— Na jó, ha valaki úgy képzei az ókeresztényeket, mint nagyon érett politikusokat, akkor biztos, hogy így van. De hát *nem így van*. Az Apostolok Cselekedeteiben egy helyütt le van írva, hogy mi történt akkor, amikor a gyülekezetbe belépő egyik ember eltagadta vagyonának egy részét. És odament Péterhez. És közölte, hogy ő mindenét átadta. Péter azt mondta neki: mivel te megcsaltál bennünket, s így magadat is, itt állnak az ajtóban, akik ki fognak téged vinni. És az az ember akkor ott szörnyethalt. Bejött utána a felesége, aki ugyancsak hazudott és azt is kivitték holtan... Ez nem vicc volt, ez nem egy társas összejövetel volt, amelyiken remekül ki lehetett adni a lelkünket és meg lehetett nyugodni, és miután jól kifárasztottuk egymást, utána mindenki holtfáradtan hazament és azt hitte, hogy csinált valamit. Át kellene ütnünk valamit: a saját magunk 20. századi fáradtságát — vagy inkább 19. századi stílusú romantikáját — ahhoz, hogy *valóban* megismerjük azokat az eszközöket, amelyeknek birtokában helyesen tudunk ítélni. Újra kellene tanulnunk a templomépítéshez, berendezéshez, padokhoz, kehelyhez és minden máshoz való reális viszonyulásunkat ahhoz, hogy egyáltalán templomról lehessen beszélni. Az elmondottak alapján jól érzékelhető, azt hiszem, hogy meglehetősen szélsőséges vagyok ebben az egész templomügyben. És ebből nem is fogok engedni, természetesen. *Van* egyébként most már végre templom-megbízatom, az evangélikus egyháztól, Siófokon. Már le is van alapozva. Fogunk építeni egy templomot, ahol azt, amit most elmondtam, igyekszem megvalósítani.

— *Evangélikus templomban?*

— Igen. Igen.

— *Átváltozás?*

— Igen. A lutheránusok is keresztények. És van egy másik megbízásom, egy katolikus templom építésére, Pakson, ami családi házas környezetben fog megépülni, ha igaz.

— *Egyszer régen említetted nekem, hogy te szereted az oltár fölötti baldachint, a „cibórtumot”. Így van?*

— Így van, nagyon szeretem. Tulajdonképpen ez a szeretetem a gyermekkoromnak az élményéből táplálkozik. Amikor nyáron, Nagyboldogasszony napján Nagykapornakon — a jezsuiták voltak ott — az egész falu bement a templomba, illetve a templomkertbe, mert nem fértek el a templomban, és egy nagy misén vettek részt, majd onnan elindult mindenki, *mindenki*. Remetekertnek nevezték azt a rengeteget, aminek a közepén volt egy kis kápolna. Elindult a falu; hogyan! Úgy, hogy elől ment egy kereszt, utána mentek a ministránsok a füstölőkkel, ahogy kell, utána ment egy baldachin, a baldachin alatt pedig az Oltáriszentséget vitte a pap. Teljes ornátusban. Nyári, 30 fokos hőségben. Szállt a por. S az emberek énekeltek. Kétezeröttszáz ember, annyi volt a faluban. Csak aki mozgásképtelen, az maradt otthon. Persze kint az erdő közepén már a kolbászos sátraktól kezdve ki tudja, mi minden várta a népet, mert hát ugye ez egy nagy esemény volt. És e kis ház alatt vonult az Oltáriszentség, rekkenő napsütésben, erdőben, vizesedéseken keresztül, forrás mellett, olyan rengetegben, amelyben akkora fák állottak, amelyekben zengett az ének, mint egy középkori katedrálisban. Ez egy elemi élményem, hogy hogyan szólt az az erdő. Bükkös volt, egy nagy bükkös, hatalmas törzsekkel, az égig értek. S az alatt vonult ez a hosszú sor, benne egy mozgó házikó, amelyik alatt — mondjuk így — az én gyermekkorom számára végképpen legszentebb vonult. Nem a papra figyelt senki, hiszen a kázula rajta van és az arca helyett ott van a monstrancia. Egy fantasztikus élőlény vonult végig, mezőn-erdőn keresztül. A baldachint ezért is szeretem. Valamint nagyon szeretem a baldachinos ágyat. Nekem ugyan még soha életemben nem volt ilyen, de szeretem, még az ilyenfajta baldachint is, mert az a nagy házban egy kis ház, amelyikben még egy rétege az intimitásnak, a személyiség megtisztelésének — és még sok minden mást mondhatnék — benne van. Az oltárok fölött is abszolút elképzelhetőnek tartom ezt; tehát kicsi arany éggel fölötte, egy oltárt gyönyörűnek tudok elképzelni. Mint ahogy erre rengeteg példa is van a történeti építészetben. Azonkívül pedig: egy baldachinnak négy sarka van. A négy sarka négy világtájat jelöl meg. A négy baldachintartó oszlopon élő fény is lehet, mint ahogy volt is; tehát amint a fényvivő botoknak a végére, úgy a baldachin négy sarkára is helyeztek el fényt. S ha most ezeket összerakom, s azt mondják rá, hogy én egy naiv realista vagyok, aki ezeket a gyermektegyeket szeretem, akkor azt kell hogy válaszoljam, hogy igen, ezeket a gyermektegyeket szeretem, mert ezek alapélmények. Olyan alapélmények, amelyeket nem szerezhet meg egy mai gyermek, hogyha az örökmécsesben a villanyégit cserélni lehet, és egy pirosra festett bura helyettesíti a fény élő melegét.

— *Az égőt berakják, és azután az embernek nem kell tovább foglalkozni vele.*

— De hát azéri ez nem az igazi! Mert bár ma már nem kell az otthonainkban mindig égő tüzet tartani, és nem is kell megnevezni valakit, akinek az a mindenkori feladata — asszonyé legyen az, vagy mondjuk a nagyobbik lány-gyereké —, hogy ne hagyja elaludni a tüzet; és lehet, hogy az emberek társadalma ezt már fölöslegessé teszi, lehet azt is mondani, hogy hála Istennek — de az elemi funkciókat nem lehet feladni. Most, október végén, Szent Mihály-nap elmúltával, ahogy itt beszélgetünk, és megyünk be a télbe, én tudom, és mindannyian tudjuk, akik már öregebbek vagyunk, hogy közeledve a tél felé, mikor a külső fény csökken, akkor a belső fénynek meg kell erősödnie az emberben. Fel

kell tudni éleszteni egyre erőteljesebben azt a fényt, amelyik az év legsötétebb napja körül megszülető Krisztus napján egy belső világosságként ragyogjon az emberben. Nagyon sajnálatos, ha mi ezt a funkciót egyetlen jellel sem vagyunk képesek egy templomban funkcionáltatni: azaz restek vagyunk arra, hogy egy olajmécs fénye adja az örök fényt és — mert az anyag maga is fontos — egy finom olaj égjen benne, s ott legyen az a kis textil, és így tovább.

— És hogy állandóan gondoskodni kelljen róla! Végül is az örökmécsest régen nem úgy fogták fel, hogy csupán jelzi, hogy hol az Oltáriszentség, hiszen arra egy tábla is elég lenne, hogy „itt az Oltáriszentség”, hanem az helyettesíti az egyfolytában ott térdeplő és imádó embert. Hogyha ő nem tud ott térdepelni és imádkozni, legalább meggyújtja maga helyett. Hát persze Magyarországon nehéz erről beszélni, mert még annyi sem maradt — ami külföldön legtöbbször helyütt megvan —, hogy ha bemegy egy templomba az ember, akkor azt égő gyertyákkal tele találja...

— És módja van ott fölvenni a gyertyát és meggyújtani. — A másik, amit nagyon fontosnak érzek a templommal, templomépítéssel, de talán nemcsak templomépítéssel kapcsolatosan, az valójában egy titokzatosabb dolog, mint maga az építészet. Ez pedig az, hogy hol épül e templom, kiknek épül, részt vesznek-e ebben a dologban, milyen események zajlanak le, amíg épül ez az épület, beleépül-e annak a közösségnek az energiája, figyelme, akarata, reménye, hite abba az épületbe, vagy nem épül bele. Ha beleépül, ha nem, minden épületnek megvan a maga drámája, egy naturális dráma. Egy épület nem akkor kezd funkcionálni, amikor kész van, és az emberek belemennek. Hanem akkor, amikor az épület megépítésének a gondolata fölvetődik. És hogy egy templom miből épül, kik építik, és hogyan építik meg, ez a dráma legalább annyira fontos, vagy talán sokkalta fontosabb, mint az épület stílárius jellemzői. Ha én a magyarországi templomok építésére gondolok: soha még az egyház, én úgy érzem, olyan nehéz helyzetben, mint amilyenben most van, még a törökidő után sem volt. Még soha annyira nagy szükség nem volt arra, hogy a templomok közteréből épüljenek, hogy az emberek részt vegyenek az építésben. Mert ha az emberek azt mondják, hogy „hát akkor építünk templomot az Istennek”, rengeteg gond van vele, rengeteg baj, belelépnek a szögbe, nem érkezik időben az, aminek érkeznie kéne, valaki nem ér rá, vesződés van vele, sok zűrzavar, sok nyüzsgés, sok vádaskodás és nem vádaskodás: minden, amilyen az embereknek az élete, ugye? és készülünk, készülünk arra a napra, amikor majd kész lesz a templom, és amikor majd az Isten beköltözik. És aztán esetleg csalódunk, mert nem arra figyeltünk, ami talán a legfontosabb volt, hogy abban a drámában, ami lezajlott ez alatt az építés alatt, talán éppen ott volt jelen Isten. Az éppen átalakulóban, az éppen készülőben, az éppen átmenetiségben, amelyben olyan általános akarat van jelen, amely mindig meghaladja az egyesnek a képességeit. Ennélfogva is nagyon fontosnak érzem, hogy egy templomépítés rendjének, módszerének, drámájának már tulajdonképpen megszenteltnek kell lennie.

— Még egy sokszor vitatott kérdés: neked mit jelent a szembeoltár—háttaloltár kettőssége?

— Azt, hogy a hívek körülálljanak egy megszentelt helyet, ez közepén legyen, és ott történjen minden, ami fontos ezen az összejövetelen, én ezt nagyon szépnek tartom. Hogy a templom egy vonulásnak a helye, és hogy ennek a vonulásnak a végtelenített végén ott várja Krisztus az embereket, az, hogy a templom keletelve van, és hogy az oltár az apszisban lévő templomablakban egy meghatározott időben megjelenő fénysugár gyűjtőpontjában van elhelyezve, következésképpen tehát a pap Krisztus felé néz, és mintegy a vonulás főalakjaként a felajánlást és minden egyebet Krisztus előtt tesz le, ezt is jónak tartom. Az én szívemben nincs különbség ebben a dologban. Azzal én egyetértek, hogy ha az Egyház frontális pompáját, tehát ami a barokkban felületesség volt, csökkenteni akarja

valaki. Ámde én egy Nyugat-Ázsiába szakadt közép-európai vagyok, akinek az egyháza nincsen abban a luxuriózus helyzetben, hogy valamilyen pompáról kellene lemondani! Vonulásaink — akár hűsvétről legyen szó, akár Úrnapjáról —: gyakorlatilag vagy a templomban, a falon elhelyezett stációk körül, bent, szorongva, kínlódva, megszervezetlenül zajlanak, vagy közvetlenül a templom körül. Vonulásaink különös, zsúfolt kis körkörös kínlódásokká változtak, amelyekben én az embereket nem féltsem a barokk pompa hazugságaitól, mert nincsenek abban a helyzetben. Ennélfogva tehát a liturgikus reformot rendkívül árnyaltan fognám föl. Mindazonáltal semmi kifogásom az ellen, hogy mondjuk a Krisztinavárosi templomban egy szembemiséző oltárt helyeznek el a görög kereszt alaprajzú templom legnagyobb kupolája alatt. Nincsen ellene kifogásom, azt is mondhatom, jó. Hogy ez most már formailag, alakilag és tartalmilag hogy van megoldva, ez teljesen más kérdés.

— *Mégis mérlegelni kell e „formai, alaki” szempont és a célok, szándékok összefüggését. Vajon ennek a szembefordításnak egyszerűen az-e a célja, hogy egy szinte egy szinten lévő, egy léptékkal mérhető közösségben keresse az „intimitást” vagy ez helytelen megközelítése a „formai, alaki” és persze tartalmi tényeknek. Netán még olyanfajta érvelések is közbeszólhatnak, hogy a szembefordított oltár arra való, hogy meggátolja a papnak vagy a szertartásnak a néptől való elszakadását, hogy valamiféle demokratikusabb szellemet fejezzen ki az egyházban. Vagy alapvetően téves az egy szinten lévő, homogén közösség szempontjából nézni a templom képét, s inkább a benne lefolyó szakrális dráma feltételeihez kell alkalmazkodni? Nekem régebben volt egy olyan ötletem, hogy a háttaloltárokat kellene közelíteni és a szembeoltárokat távolítani, tehát egy bizonyos arányt, egyensúlyt kell teremteni az oltár és a bivek közvetlen és mégis transzcendens tartalmú kapcsolatában.*

— Világos, abszolút igazad van. Egyébként szerintem a szellemi életben nincsen demokrácia, nem is volt soha, és hogyha lesz, az nem lesz szellemi élet. A szellemi élet hierarchikus, és annak minden megnyilvánulására érvényes az, hogy ha nem hierarchikus, nem szellemi megnyilatkozás. Ez nagyon egyszerű alaphelyzet, szerintem evidencia, nem érdemes ezen még vitatkozni sem.

— *A szószerk?*

— A szószerk, amelyik tulajdonképpen egyesült az ambóval, tehát a Szentírásnak a helyével. Ekörül — tapasztalatom szerint — mindig van egy kis bizonytalankodás. Az ambó olyan helyre került, ami praktikusán — ha komolyan vesszük — mindig takarja az oltárt a nézők elől valamilyen oldalról. Ha viszont nem oda teszem, akkor a szentbeszéd nem jó helyen hangzik el.

— *Arról nem is beszélve, hogy bele van állítva az asszisztenciának a helyébe.*

— Így van. Én nem kaptam megnyugtató feleletet, akárhányszor azt kérdeztem: no de hát tessék megmondani, tulajdonképpen miért van olyan rossz helyen a régi szószerk! Miért olyan nagy baj, hogy a papnak oda fel kell menni? Arról nem beszélve, hogy a középkori szószerkekhez felvezető lépcső karfáján lefelé kígyók, békák jöttek, amiket mindig megfogott a pap, hogy mire fölér, addigra ő már a Szentlélek szószólója legyen, a buta beszéd meg kígyó, béka formájában hátra maradjon, ugye. Ezt ma naivnak hisszük, holott ezek az emberek tényleg komolyan gondolták, mert tudatukban még élő módon benne volt egy korábbi természeti (vagy nem természeti) magaskultúra (vagy nem magaskultúra) hitének a világa, amely egy mágikus gondolkodáson nyugodott, s azt mondta, hogy ha valaki rondán beszél, béka ugrik ki a szájából. Ezek a képek sokkal szellemibb képek, mint amikor mindig „átvitt értelemben” beszélünk. A szellem halála a „mintha”, az „olyan, mint”...

— *És ők valóban bittek abban, hogy a jel, a látható, az anyag stb. eszköz a szellemi megbódítására. Tehát hogy a pap tényleg tisztulhat azzal, hogy maga mögé löki a „kigyót-békát”... De hát van racionálisnak látszó érv a szószék ellen: a pap nem akar ily mértékben elszakadni a néptől, a nép feje fölött beszélni, hiszen ő a testvérük.*

— Na de bocsánat, nem őrá beszélgetünk. Engem ebben az ügyben a pap személye nem érdekel. Én nem vagyok pap, de amikor nekem előadást kell tartanom, hogyha eluralkodik rajtam a szubjektivitás, akkor vége az előadásnak. Csak akkor jó a dolog, ha egyszer csak elkapok valamilyen fajta hangulatot, és egyszerre kapja el a közönség is ugyanezt, és elkezd zizegni a levegő. És akkor megszólalhat olyasmi is, amit egyébként soha meg nem tudtam volna fogalmazni. A gyakorló előadóknak azt hiszem, erről mindnek van tapasztalata, aki valaha is megérte ezt az élményt, persze. Én úgy gondolom, hogy ebben a lelkiállapotban, amiről az előbb beszéltem, a személyiségnek gyakorlatilag nincs jelentősége. Nem a személyiség dominál ebben a dologban. És a hallgatóságban sem a személyiség dominál, hanem a szellem valami *objektivitással* jelenik meg a levegőben, és mindenkinek rááll az antennája arra a hullámhosszra. És se fölé, se alá nem tanít az ember olyankor, hanem pont azt találja el. Úgy gondolom, hogy egy megszentelt test ha beszél, és belőle az *ige* szólal meg, a személyiségnek nincs túl nagy jelentősége. Ennél fogva tehát engem nem érdekel, hogy a pap el van szakítva személyében a tömegektől vagy túlságosan fölé van emelve vagy nem. A Szentlélek szava, az nem lehet elég magasan vagy elég mélyen ahhoz, hogy megfelelő helyét megkapja. Számomra nem alapkérdés, hogy egy szószék magasan van vagy alacsonyan van. Nem valószínű, hogy közel 2000 éven keresztül ostobák voltak az emberek, akik azt találták ki, hogy egy megszentelt emberi test, amelyik beszédre képes, annak az egyik *oszlopon* kell állnia — mert a szószék mindig oszlophoz kapcsolódott, és mindig az oszlopnak valami fülkéje, kinövése volt, nemcsak a barokkban, hanem az azt megelőző időben is. Mindazonáltal: ugyanúgy, ahogy a keletelt templom és a centrális templom esetében sem tartom az egyiket jónak, a másikat rossznak, ugyanúgy elképzelhetőnek tartom, hogy *van* megfelelő hely nem magas szószéknek is. De azt abszolút felületesnek és átgondolatlanak érzem, hogy ha valaki — „biztos, ami biztos” alapon — a felső szószéket elbontja, „nem kell, oda vele”, és kintlódik egy ambóval, ahol tartalmilag még a funkciók sincsenek igazából tisztázva, tehát a szentlecke, az evangélium, prédikáció, bevezetés, magyarázatok, minden egy helyen van. A legilének megszűnt a funkciója, és fölvette az ambó ezt a funkciót. Tehát mindent összehoztak egy helyre, ugyanakkor viszont alaprajzilag a templomban ennek az igazán liturgikusan megfogott helyét nem találták meg. Nincs kijelölve még az se, hogy jobb oldalon vagy bal oldalon. Holott ha csak a legvilágosabban szerkesztett, keletelt templomainkat nézzük, a háromhajós templomokat, mindannyian tudjuk, hogy az egyik mellékhajó az asszonyi princípiumé volt, a másik mellékhajó a férfi-princípiumé volt, tudtuk, hogy a felkelő nap Krisztus princípiumát jelenti, a rózsablak a hátunk mögött Máriáét, tudtuk azt, hogy minek hol a helye. Ezen belül tudtuk, hogy hol van a baptisteriumnak a helye, ha az épületen kívül egy másik épületben állott, azt is tudtuk, hol, ha a keresztelés helye, a keresztkút a templomon belül van (természetesen az asszonyi princípium oldalán). Most azt sem tudjuk, hogy az ambónak hol a helye. És azért nem tudjuk, mert nem arra figyelünk, hogy mi az igazi funkciója ezeknek a dolgoknak, hanem valamiféle iparművészeti kategóriában gondolkozunk ezekről a dolgokról. És én ezt fájjalom leginkább. És meg kell hogy mondjam, hogy ezért az egyházat és a papságot hibáztatom. Mert: jó, nekem beavatottnak kell lenni, mint építésznek, nekem mindent kell tudnom. De abba a helyzetbe nem kerülhetek, hogy én győzzek meg egy papot valami dolog tartalmi konzekvenciájáról, amit neki kellene ostoros szigorral őrizni. Mint ahogyan nem volt szabad mást festeni a keleti egyházban egy ikonra, mert aki megváltoztatta, annak fejét vették. Mert valamilyen nagyon fontos konkrétumot őrzött az ikon, amelyet nem volt szabad megváltoztatni: Krisztus arcát. Ugyanígy kellene tudni és megőrizni a fontos

dolgokat, és hát ez jelenleg, úgy érzem, nincs benne templomépítési gyakorlatunkban. Talán majd belekerül. De magától nem. És ha az a gondja valójában a mai európai kereszténységnek — és nemcsak a magyarnak, a nyugat-európainak ugyanúgy, talán még jobban, mint a kelet-európainak —, hogy az egyház elvesztette az erejét az emberekkel való kapcsolatában; belső, rendezett, magabiztos erejét; történetileg hitelesített erejét, akkor mindenképpen törekednie kellene arra, hogy viselkedésformáját, funkcióját, épületeit, tárgyait tekintve a *legelemibb* hitelességre törekedjék. És templomaink arculatát nem az „ízlésnek” és nem valamely vidám, optimista árnyalatú hangulatnak mint esztétikai kategóriáknak kellene meghatároznia. Vállalni kellene a komor, súlyos, fenséges erőt! Mikor volt az erő világos? Az, hogy a fénynek meg kell benne jelennie, természetes. De reménytelen a követ, a tektonikát felületes festéssel helyettesíteni. Mint cseppben a tenger, úgy érzem, az építészetben megtalálható az az egész problémakör, amelyekben az egyház ma kínlódik, s amelyekből remélem, hogy lesz valami kivezető útja.

— *Pedig kell hogy legyen, mert az egyháznak még fátylát is kell tartania. Benne él a sok bajjal küzdő világban, s e világ összes hullámai becsapnak az egyház bajójába is.*

— Valahogy úgy vagyok én az egyházzal is, mint ahogy Magyarországgal vagyok. Magyarországon él 10 millió ember. De a határain kívül még él 5 millió. Aki a határokon kívül él, kétségkívül magyar ember, azonban elviseli a meghurcolást, a megszegyenítést, a kisemmizettségnek az állapotát nap mint nap, azért, mert magyar. Ha ez a haza, mely most a trianoni határok között él, ez a 10 millió ember nem tudja, hogy egy nemzeti szenvedésnek a gyűrűje veszi körül, és nem kerül bele az itthoni tudatállapotába, a mindennapjaiba ez a dolog, akkor ez a haza is halálra van ítélve. Az egyház ugyanígy van itt. Hogyha az egyháznak nem kerül be a tudatába az egyházból kirekedtek tömege, akkor önmaga belső élete sem hiteles. Hogyha tovább csinálják ezt a rózsaszín-világoskék világot, akkor ebből a világból nem lesz semmi. Ha nem vesszük komolyan, hogy komor, nehéz, az isteni Test befogadására alkalmas épületeket kell építeni, akkor nem fognak az emberek bejönni. Az emberek nem azért jönnek be, hogy vidám nótákat énekeljenek a jóisten rózsaszín oltáránál. Az emberek a bűneikkel jönnek be, a szomorúságaikkal jönnek be, a reményeikkel, az örömeikkel, a lélek ürességével, jelenlét-vesztésükkel együtt. Ugyanígy: ha ez a Magyarország azt a szenvedést, amit a Kárpát-medence mint egy iszonyatos, élő emberekből álló, megoldatlan nyüzsgő problémát él át, ezt nem veszi tudatába — márpedig csak mi vagyunk predesztinálva erre, nem az utódállamok —, akkor Magyarországnak meg kell halnia. És én úgy érzem, hogy az egyház is így van. És váltás tulajdonképpen *csak* ebben szükséges. Csak ebben az egy dologban szükséges. Hogyan kerüljenek be a kívülmaradottak a templomba? Még akkor is, ha nincsenek bent. Egy templom mágikus erejével ezt képes megtenni. Ha az valóban templom, ha az valóban haza... Oda akkor is bejön az ember, ha netán nincs ünnep. Hanem mert csönd van. Mert öt percig nyugodtan ülhet. Vagy nézelődhet. Hogyha az ember Isten helye, az Isten temploma, hát az a romos, szerencsétlen Isten-templomocska, az sétafikál be az Isten házába! Olyan nagy baj?

(Dobszay László)

Még kapható Vigilia-könyvek

VIRRASZTÓK (Vigilia-antológia) 140,— Ft; A SZERETETRŐL (Guardini, Pieper, Ratzinger, Rahner, Balthasar, Vanier) 115,— Ft; Hamvas Béla: SILENTIUM, TITKOS JEGYZŐ-KÖNYV, UNICORNIS 75,— Ft.